

як мовно-естетичний знак національної культури *ревучий*.

Відвідувачі Шевченкової могили на Чернечій горі в Каневі ведуть щиру, відверту, пристрасно-емоційну розмову з Поетом, підтверджуючи незнищенну енергію Кобзарєвого Слова.

Надія Бойко

ШЕВЧЕНКОВЕ СЛОВО В СУЧАСНОМУ ЛІНГВІСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Діла добрих оновляться
Тарас Шевченко

Таїна творчості Тараса Шевченка, краса і сила його поетичного слова, завдяки невтомним пошукам мовознавців, постають оновленими гранями, розкриваються крізь призму нових наукових парадигм. Сучасні дослідження ідіолекту й ідіостилю Тараса Шевченка належать до важливих й актуальних не лише тому, що в житті багатьох поколінь українців митець значив і значить надзвичайно багато, і вже звичною стала думка: геніальна постать поета і його вічна в часі творчість близькі і зрозумілі кожному, тому, що «Кобзар» і його автор завжди були і є з нами, завжди в нашій пам'яті, що «мова Шевченка відкрита для сприйняття новими і новими поколіннями» (Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єрмоленко. – Київ : НАН України, Ін-т укр. мови, 2009. – С. 63). У цьому контексті привертає ува-

гу думка С. Я. Єрмоленко щодо уточнення традиційного у філологічних студіях словосполучення «письменник пише/ писав для народу (про народ)...», оскільки Кобзар, «пишучи, насамперед **розмовляв** із народом. У Шевченковій поезії реально чуємо, як автор говорить зі своїми героями, з уявними читачами-слухачами, з друзями» (Єрмоленко С. Я. Діалогізація поетичного мово-вираження Тараса Шевченка // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя: Філологічні науки. – Кн. 4. – Ніжин, 2014. – С. 27).

Від стилістичного виміру лексико-синтаксичних повторів (Єрмоленко С. Я. Стилiстична роль повторiв у поезiях Т. Г. Шевченка // Дослiдження з мовознавства. – К., 1965. – С. 15–23) до рiзно-аспектного вивчення мови Шевченкової поезії простежуємо пошуки нових iнтерпретацiйних методiв поетичного тексту. Знаковою в лiнгвостилiстичних студiях цiлком правомiрно визнано статтю С. Я. Єрмоленко «*Неокраiяне крило Шевченкового Слова* (Єрмоленко С. Я. Мотив слова в поезії Т. Шевченка) // Мовознавство. – 1989. – № 2. – С. 11 – 18).

У полiаспектних наукових студiях, зокрема в монографiї «Мовно-естетичнi знаки української культури» (К., 2009), С. Я. Єрмоленко засвiдчує вмiння виявити особливостi художньо-словесного мовомислення, властивого Тарасовi Шевченку. З позицiй «ментальної iнформацiї», «внутрiшнього коду» переконливо доведено, що ключовим в iндивiдуальнiй мовнiй свiдомостi Тараса Шевченка є концепт *слово* – сакральний знак, вербалiзований лексемою, у якiй текстовi й пiд-

текстові семантичні плани мотивують «афористичну функцію Шевченкових висловів на зразок *Ну що б, здавалося, слова; Незлим тихим словом; Щоб слово пламенем взялось; Я на сторожі коло їх поставлю слово*» (С. 60). Такі крилаті вислови належать до мовно-естетичних знаків української культури.

У названій монографії афоризми Т. Шевченка схарактеризовано на тлі художньо-естетичних, суспільно-історичних та етнопсихологічних параметрів, їх кваліфіковано у зв'язках з авторським «Я», що зумовлює можливість їх вільного входження в нові культурно-історичні контексти, сучасні мовознавчі й літературознавчі парадигми. Мовотворчість поета постає як постійне живе джерело збагачення поетичної фразеології, поповнення її константами художньої культури. Тут виокремлено ті крилаті вислови, що досі не стали надбанням однойменної фразеографічної збірки, проте їхня звукова, лексико-семантична стрункість позначена неабиякою художньо-естетичною потужністю, яка уможливорює нове розуміння таких висловів саме в контексті значеннєвих планів лексеми *слово*. Вислів «неокраєне крило» справедливо кваліфіковано як «модерний образ сучасної художньо-мовної практики», що поряд з афористичними висловами з іменником *слово* входить до системи мовно-естетичних знаків української культури.

С. Я. Єрмоленко переконує: осмислення й усвідомлення національно-культурних цінностей через Шевченкове слово – безперервний суспільно-світоглядний, художньо-естетичний про-

цес, забезпечуваний відкритістю мови Шевченка для прийдешніх поколінь. Спираючись на зафіксовану в словниках частотність уживання лексеми *слово* в українських текстах поета (178 відповідних слововживань), авторка звертає увагу на досить розгалужену систему означень-епітетів, що моделюють два протилежні аксіологічні полюси авторських вимірів: 1) із позитивно оцінними семантичними планами, де пріоритетні позиції належать семемам «святість», «благочинність», «щирість», «ласкавість», «ніжність», «велич», «пророцтво», «сила» (*слово тихе(є), правди, святеє, боже(є), ласкаве(є), великеє, добре, нове, живе, істини, тихеньке, тихої любові, незле, любові, щире, розумне, веселеє, богобоязливе, благе, пророче, мудре, найкращеє* та ін.) та 2) з негативними семантичними планами, пов'язаними з ключовими семемами «сум», «забуття», «злість» (*слово забуте, мертве, сумне, зле, химерне, ветхеє, древле, розтленнеє, лихе*). Позитивно оцінений семантичний спектр лексеми *слово* переважає в художніх текстах Тараса Шевченка. Мовна особистість поета об'єктивується через індивідуально-авторське усвідомлення слова, вступає крізь призму соціальних та оцінних інтенцій митця.

Художньо-індивідуальне функціонування лексеми *слово* в мовній картині світу Т. Шевченка С. Я. Єрмоленко розглядає на тлі всієї системи образних засобів (поетики Шевченкових творів), пов'язує вербалізацію позитивно/ негативно оцінних семантичних планів лексеми з «образним баченням» та через «призму слів-понять *слово*

і дума, слово і мова, слово і серце, слово і душа, слово і сльози, слово і правда та ін.», стверджуючи, що «наведені пари слів найчастіше виступають у текстах поряд» (С. 63–64).

У монографії «Мовно-естетичні знаки української культури» (підрозділ 2.2.1. «Сприймання Шевченкової мови як своєї») домінують оригінальні думки дослідниці щодо зв'язків Шевченкових поезій із широкими пластами народнопісенної культури, зокрема мовою українських народних пісень (С. 79–96). Простоту й філософські глибини Шевченкової мови схарактеризовано у зв'язках з образами пісенної народної творчості. Мовознавець прагне розширити, увиразнити образи-символи, що постали на основі лексем, належних до складу виражально-зображальних засобів, атрибутів національної самоідентифікації (наприклад, *диво-чорнозем*). У художніх просторах Шевченкової мовотворчості серед засобів кодування «енергії зв'язку поколінь», «єдності народу», спільність психологічних констант та досвіду народу й досвіду митця виокремлено найхарактерніші: 1) зоря (*Зоре моя вечірняя; Столітнії очі, як зорі, сіяли; Серед степу помолюся/ Зорям яснооким; Серце моє,/ Зоре моя,/ Де це ти зоріла?*); 2) вітер – крилата думка (*Старий заховавсь/ В степу на могилі, щоб ніхто не бачив,/ Щоб вітер по полю слова розмахав; А думка край світа на хмарі гуля./ Орлом сизокрилим літає, ширяє,/ Аж небо блакитне широкими б'є*); 3) образ *Перебенді* – доля митця (*І знову на небо, бо на землі горе,/ Бо на їй, широкій, куточка нема/ Тому, хто все знає, тому, хто все чує*); 4) *перекотиполе* – руде ягня – дитинство

(А по долині на роздоллі/ Із степу перекотиполе/
Рудим ягнятчком біжить/ До річки собі на-
питись); 5) серце, душа – спілкування (В неволі,
в самоті немає,/ Нема з ким серце поєднать.../
А душу треба розважати, /Бо їй так хочеться,
так просить/ Хоч слова тихого); 6) воля – доля
(Старий/ Згадав свою Волинь святую/ І волю-до-
лю молодую) та ін.

Скрупульозне дослідження мови Т. Шевченка дозволило С. Я. Єрмоленко по-новому витлумачити семантичну структуру епітета-новотвору *широкополі* (лани), прокоментувати його значення, заглибившись у лабіринти внутрішньої форми слова, зіставивши із системою індивідуально-авторських образів, що постали на основі побутових реалій. Саме до них залюбки звертався поет, створюючи високохудожні «музично-акварельні» поезії на зразок «Садок вишневий коло хати». Мовознавець переконує, що словосполучення *лани широкополі* не має стосунку до такої стилістичної фігури як тавтологія, не погоджуючись із думками дослідників. У підрозділі наведено погляди І. Огієнка щодо розшифрування значення словосполучення *лани широкополі* (Огієнко І. Тарас Шевченко / Фондація ім. Митрополита Іларіона (Огієнко) : упоряд., авт. передмови та коментарів М. Тимошик. – Київ : Наша культура і наука, 2002. – С. 310). У Шевченка йдеться про «просторовий образ *широкі поли ланів*» (С. 91), прикметниковий неологізм пояснено через систему індивідуальних образів, що тяжіють до побутових реалій і мотивуються значеннєвими планами лексем, що їх позначають, порівняймо: *За сонцем*

хмаронька пливе/ Червоні поли розстилає/ І сонце спатоньки зове/ У синє море: покриває/ Рожевою пеленою,/ Мов мати дитину.

У поезіях Т. Шевченка емотивно-аксіологічного значення набувають лексеми *Дніпро, козак, чумак, степ, гай, діброва, вітер, могили, бандура, бандурист, кобзар*, що належать до знаків-вербалізаторів української культури. Їхні семантичні плани підтримуються всією системою образних засобів, поетикою Шевченкового слова, на якому лежить «відсвіт» української народної пісні (Єрмоленко С. Я. Шевченко і народна пісня // *Культура слова*. – 1984. – Вип. 26. – С. 3–11).

Отже, у низці статей і монографічних праць С. Я. Єрмоленко вдало зреалізовано нові підходи до різноаспектного вивчення мови творів Т. Шевченка, а саме крізь призму мовно-естетичних знаків української культури й на основі принципів антропоцентризму, оновленого осмислення процесів естетизації й оцінювання часопростору та мовомислення поета.

Досить помітним явищем в україністиці стала монографія А. К. Мойсієнка «Слово в апперцепційній системі поетичного тексту: декодування Шевченкового вірша» (К., 1997; К., 2006). Праця впродовж майже двох десятиліть не втрачає своєї актуальності й новизни, викликає значний науковий інтерес у філологів у зв'язку з самобутнім підходом до осмислення Шевченкового слова – крізь призму апперцепційної системи поетичних текстів. Автор поєднав власне текстовий і когнітивний підхід, що уможлиблює глибокий аналіз потенційних можливостей мовних одиниць,

інгерентно закладених у Шевченкових поетичних текстах, сприяє виділенню «того конкретного тлумачення, яке встановлюється щодо тексту на основі аналізу психології і особливостей мислення адресанта, на основі аналізу психології і особливостей мислення та сприйняття адресата» (Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту: декодування Шевченкового вірша / А. К. Мойсієнко. – Київ : Правда Ярославичів, 1997. – С. 5). Такий підхід до осмислення текстових структур Шевченкового вірша ґрунтується на глибокому аналізі мовних одиниць усіх рівнів і передбачає синтезування звукових, морфологічних, лексичних і синтаксичних «сигналів», їхню актуалізацію в конкретному тексті.

Порушуючи низку актуальних проблем, що стосуються тексту як аперцепційної системи, А. К. Мойсієнко виокремлює такі підрозділи: 1) слово як досвід; 2) заголовне слово (заголовний рядок) в аперцепційній системі поетичного тексту; 3) повторюване слово в аперцепційній системі поетичного тексту; 4) «звук» в аперцепційній системі поетичного тексту. Поетичний текст схарактеризовано через багаторівневі відношення між концептами («фактами»), що перебувають у корелятивному зв'язку – «першочергово освоєне в контексті – сприйняте на основі попереднього», де попереднє слугує певним досвідом реципієнта щодо наступного й об'єктивується у процесі декодування художньої структури. Слово належить до репрезентантів семантичного й естетичного досвіду, що в системі художнього твору визначається низкою

власне поетичних категорій, як-от: «заголовне слово», «повторюване слово», «алітеративно-асонансне слово».

Аналіз Шевченкового вірша виявив, що своєрідним заголовком у його апперцепційній системі є перший рядок. Значеннєві плани заголовного рядка ліричного тексту інтегрують особливості функціональної природи окремих морфологічних чинників, семантичних та експресивних синтаксичних конструкцій, визначаючи смислову й емоційну домінанту всього твору. Заголовний рядок – це певна теза, що стверджується чи заперечується всією образно-композиційною структурою вірша, слугує засобом акумуляції багатопланових асоціативних ідейно-тематичних зв'язків.

Повторюване слово в ідіостилі Т. Шевченка має низку найрізноманітніших лексико-граматичних ознак, воно апперцептує насамперед динамічні дії, розгортання в напрямку від конкретного до загального і навпаки, «впливає на атрибутивні взаємозв'язки (з суб'єктно-об'єктною чи об'єктно-суб'єктною векторністю, зі з'ясувально-узагальнювальною чи конкретизаційною векторністю)». У дослідженні встановлено, що двокомпонентна векторність повтору, виходячи з умов контекстної ситуації, може бути як однооб'єктною, так і різнооб'єктною. В апперцепційній системі Шевченкової поезії домінує перший тип структур. Повтор у Шевченка слугує засобом «мистецького розгортання певної теми, входження в нову тему, переведення образу в іншу площину тощо» (С. 45).

Науковий аналіз засобів образності Шевченкового поетичного тексту, як і вимагає цього ґрунтовне дослідження, проведено на основі потужної джерельної бази, де виявлено й схарактеризовано як художньо й естетично марковані складники Шевченкового ідіолекту – епітети, порівняння, метафори, перифрази, символи. Наявні епітетні та неепітетні одиниці в системі художнього твору поета репрезентують єдність образних семантичних планів і композиційної архітекtonіки. За такої умови кожен складник забезпечує через конкретний смисловий і естетичний досвід розуміння і сприйняття іншого.

А. К. Мойсієнко переконує, що лексико-семантичний потенціал як окремих компонентів, так і всього порівняння, творить «апперцепційну мережу» взаємозв'язку з відповідними лексичними одиницями тексту. Це зумовлює динамічне освоєння реципієнтом певної тематико-композиційної лінії, певного художнього образу, що забезпечує умови для своєрідної ідентифікації частин «розщепленого» порівняння.

Цінним здобутком праці є аналіз предикативної метафори (С. 79–88). В апперцепційній системі Шевченкового вірша предикативні структури, що становлять смисловий центр метафори, зазнають семантичної і стилістичної модифікації. Властивості предиката об'єктивуються через багатовекторні інтенції в середині певної словосполуки, що позначається на особливостях його відношень (метафоричних чи неметафоричних) з окремими компонентами такої словосполуки. Як окрему парадигму А. К. Мойсієнко роз-

глядає «доповнювальні» компоненти – прямі додатки до предикатів першої парадигми. Часто компоненти обох парадигм перебувають у метафоричних зв'язках між собою, наприклад: *окрадають добрі думи, розбивають серце*.

Сприймання мовної картини світу поетичного ідіолекту залежить від розуміння лексико-семантичних процесів, що стосуються функціонування антропоморфізованого слова в поетичному тексті, особливостей антропоморфізації на основі динамічної та статичної ознак, стилістичного потенціалу звертання та прикладкових зворотів, зіставно-порівняльних конструкцій. Заслугує схвалення аналіз слова в апперцепційній системі поетичної картини світу, здійснений крізь призму вертикального контексту. До такого аналізу залучаються слова-топоніми, антропоніми та фольклорні слова, а також слова, що позначають певну реалію. Автор монографії справедливо стверджує, що «антропонімічна і топонімічна лексика, лексика на позначення певних реалій, численні цитації і алюзії зі світової літератури, фольклору здатні актуалізувати сприйняття будь-якого іншого слова, цілісної текстової структури залежно від міри «освоєння» вертикального контексту реципієнтом» (С. 173). Інтерпретація Шевченкового вірша на основі численних лексико-семантичних, лексико-граматичних, стилістичних фактів, що у своїй єдності і становлять апперцепційну систему, допомагає декодувати мовно-ментальну картину світу поета, виявити індивідуально-авторський (націєцентричний, українознавчий, загальнолюдський) аспекти мовно-художнього пізнання світу.

Отже, у працях С. Я. Єрмоленко й А. К. Мойсієнка репрезентовано низку винятково актуальних питань сучасного наукового вивчення ідіолекту й ідіостилю Т. Шевченка, продемонстровано вміння «за позірною простотою мови творів Кобзаря» побачити й зрозуміти «справжню складність цього об'єкта студіювання» (Гриценко П. Ю. Мова Тараса Шевченка в дослідженнях Петра Тимошенка // Тимошенко П. Д. Студії над мовою Тараса Шевченка. – Київ : НАН України, Ін-т укр. мови, 2013. – С. 11). Новаторство мовознавчих досліджень полягає в нетрадиційному підході до глибокого аналізу мовотворчості поета, оновленому осмисленні таїни Шевченкового слова. Занурення в антропологічну парадигму здійснено крізь призму мовно-естетичних знаків української культури й сучасного сприймання поетичного тексту.